

2033/8

11 1799

Обичай и законъ.*)

(Една глава изъ „Историята на старото българско право“.)

Отъ С. С. Бобчевъ.

Прѣдметътъ, който засѣга наслова на моята сказка е твърдѣ обширенъ, но, поради краткостта на врѣмето, азъ ще се задоволя само съ една негова страна: какъ е еволюирала думата законъ и какъ се е диференцирала, та е взела да се употрѣбява въ писмения езикъ само за писанитѣ наредби, издадени отъ установени власти (lex, loi), когато тя е означавала по-рано сѣщо това, което ние разбираме сега отъ думата „обичай“ (consuetudo, coutume). И тукъ обаче ще трѣба да бѣда много ограниченъ.

Може би и за това на много мѣста това изложение може да се покаже за непълно, а може и неясно.

I.

Много заблуждения се пораждатъ отъ това, дѣто сегашното обикновено гледа на староврѣмското отъ чисто съврѣменно становище. Ние сме наклонни да виждаме въ старитѣ учреждения, названия и изобщо думи сѣщитѣ понятия, които имъ придаваме въ днешно врѣме. Отъ тукъ и прѣнасяне на съврѣменното понятие за законъ и законодателство върху старитѣ подобни названия.

Дори такъвъ познавачъ на правната славянска старина, като Мацеовски въ своята „История на славянскитѣ законо-

*) Сказка, държана на тържественото заседание на Българското книжовно дружество въ София на 2 февруари 1904 година.

дателства“¹⁾ изказва мисълта, че въ думитѣ на началната руска лѣтопись *за бита* на славянскитѣ племена, населени въ прѣдѣлитѣ на съврѣменна Русия: „*имаху бо обнуди скон, и законъ отецъ сконхъ, и преданья*“²⁾ трѣбало да се вижда дѣлението на правото още тогазъ по различието на неговитѣ източници. Съ други думи лѣтописецътъ, споредъ знаменития славистъ, съзнателно противопоставялъ тукъ „законътъ“ на „обичая“, и М. държи, че славянскитѣ племена още при първото си встъпване въ историческия животъ вече знаели не само за обичаи, но и за закони.

Въ сжщата тази грѣшка падатъ, както ще видимъ, и по-късно знаменитиятъ славистъ И. И. Срезневский, и отличниятъ чехски правникъ-историкъ д-ръ Херменгилдъ Иречекъ.

Изслѣдваніята обаче на дума „законъ“ ни довеждатъ до заключението, че тя наистина е употрѣбявана въ най-древнитѣ паметници на славянската писменостъ, но редомъ въ смисълъ на „обичай“. Тя е била употрѣбявана така и въ рускитѣ,³⁾ и въ сръбскитѣ, и въ нашитѣ паметници.

Въ всички, безъ изключение, славянски езици още въ най-рано врѣме е била позната думата *законъ*. Това е значило съвокупностъ на наредби, задължителни за всички. Тѣзи наредби не били писани, но тѣ били по-вече или по-малко всеобщи. Тѣзи наредби били *обичайни*, възприети отъ цѣлото общество и прилагани отъ всички. Самата дума „обичай“, види се, е била употрѣбявана по-ограничено, по-вече за мѣстнитѣ, а не за всеобщитѣ наредби.⁴⁾

¹⁾ *Historya prawodawstw Slawiańskich* въ 4 т. 1832—1835; ново изд. въ 6 т. 1856—1865. Извлѣчения въ руски прѣводи се появили — въ „Телескопъ“ 1835. № 3 и 4; — Чтенія въ Моск. Общ. Ист. и Древн. 1858. I.; 1860, III. — Има и сръбски прѣводъ на първитѣ части отъ *Крстича*. — Вж. Лекціи и изслѣдванія по исторіи рускаго права, В. Сергѣевича, 1895. стр. 13.

²⁾ Пов. вр. лѣтопись введ.

³⁾ В. Сергѣевичъ, Лекціи и изслѣдованія по исторіи рускаго права. 2-о изд. 1899 г. Спб. Вж. стр. 13.

⁴⁾ Думата „законъ“ както и думата „*поконъ*“ произлазя отъ думата „*конъ*“, което ще каже, конецъ, начало, а наедно съ това и прѣдѣлъ, граница. Въ думата „законъ“ трѣбва да се вижда границата на човѣшката дѣятелностъ или свобода. Обичайното право не е нищо друго освѣнъ сборъ на юридическитѣ обичаи, които сжщо иматъ за прицѣлъ реда,

По сѣщество въ най-старо врѣме всички правоотношения сѣ уреждани отъ обичая.

Не се знае епоха, когато отношенията на хората да не сѣ бивали уреждани съ наредби, приети или наложени, съ одобрението поне на мнозинството. Ако е истина, че законъ въ сѣврѣмения смисълъ на думата, т. е. като наредба задължителна за всички и издадена отъ установена властъ, ако е истина, че такъвъ законъ не е имало въ най-раннитѣ врѣмена на човѣшкитѣ общежития, то пъкъ е безспорно, че *обичаятъ* тогазъ е уреждалъ властно и повсемѣстно тия отношения. Кой е създавалъ и издавалъ юридическия обичай; кой го е правилъ задължителенъ за всички; кога е той почвалъ своето дѣйствиe и при какви условия той е прѣставалъ да сѣществува — това сѣ въпроси извънредно важни и любопитни; но тѣ не влизатъ въ нашия сегашенъ етюдь¹⁾.

За насъ сѣ достатѣчни тукъ за ясность само нѣколко положения относително юридическия обичай. Той е най-ранното народно законодателство; неговиятъ авторъ е никой и всички; той е било вдѣхнатъ сѣкашъ на първитѣ сѣдии, които сѣщеврѣменно сѣ били и първитѣ обичайни законодатели и първитѣ изпълнители на обичайни народни рѣшения. Тѣзи сѣдии сѣ били прѣднитѣ хора на обществото, жреци, първенци, князе. Тѣхното сѣдотворение е ставало подъ открито небе, подъ нѣкои буки, липи, потвърдявано отъ присѣтствието на всички, одобрявано отъ всички.

Веднашъ съ одобрението на всички рѣшавано по единъ начинъ, сѣщото рѣшение се е повтаряло и други много пѣти; то е ставало обичай. Веднашъ извѣстни отношения завършени по единъ договоренъ редъ, намѣрено било това за приемливо,

подчинението на който сѣщо така е обезателно; затова обичаятъ се прѣдставлява съ всички признаци на законъ, т. е. на граница, и може да бѣде нареченъ законъ (вж. Сергѣевичъ, Лекции, 14).

¹⁾ Литературата по обичайното право, за произхождението, еволюцията, сѣществото и прилагането на юридическия обичай е много обширна. Ние само ще напомнимъ тукъ съчиненията на знаменититѣ корифеи на историческата школа *Пухта* и *Савини*, а отъ по-новитѣ „Старото право“ на Мена, „Обичай и Законъ“ на М. М. Ковалевский. Литературата, ако и не изчерпвателно, е посочена въ първото упѣтване „За събиранieto и изучванието на народнитѣ юридически обичай“ отъ С. С. Бобчевъ. 1884. Пловдивъ. Стр. 26.

добро, полезно, — народното съзнание се помирявало съ тоя редъ като съ *добро* и *право*. Силата на юридическия обичай се е коренѣла съ това народно съзнание, че тѣй е *справедливото* и *доброто*. Санкционирането на юридическия обичай е ставало отъ народния правогледъ¹⁾.

Дълго врѣме обичаятъ е билъ неписанъ; но и когато почналъ да се записва, той си оставалъ обичай. Обичайнитѣ, ако и писани сборки, сж били първитѣ народни кодекси. Та всички почти първоначални законодателства сж били кодификации на юридическитѣ обичаи, на обичайнитѣ сборки²⁾.

Бихме могли да посочимъ на 12-тѣ римски таблици, на *Lex Salsa*, на германскитѣ първонародни правди, на Руската правда на Великия князь Ярославъ отъ XI в., на Винодолския статутъ отъ XIII вѣкъ, на законника на Стефана Душанъ, на Вислицкия статутъ, на редицата чешки законни сборки отъ XII вѣкъ и по-късно, каквито сж: книгата на стария панъ Розенбергъ, *Rad prava Zemského*, книгата на панъ Андрея изъ Дуба, книгитѣ на чешкото и моравско право на Викторина Корнелъ изъ Вшегрѣдъ, на *Zřízení zemske* и пр.³⁾ Всички тѣзи сж прѣимуществено сборки отъ народни юридически обичаи, повече или по-малко кодифицирани, а нѣкои, каквото напр. Душановѣтъ законникъ, сж издадени дори отъ установената власть⁴⁾.

¹⁾ *Henri Beaune*, Introduction à l'Histoire du droit coutumier français. Стр. 461. — *Пухта*, (р. прѣв.). Енциклопедія права, 26. — *Менъ*, Ancient law, рус. прѣв. Древнее право, его связь съ древней исторіей общества и его отношеніе къ новѣйшимъ идеямъ. Перев. Бѣлозерской. Спб. 1873, стр. 6. 7. — Ср. и *D-r Charles Letourneau*, La Sociologie d'après l'Ethnographie. P. 1880. стр. 251. — *Нечаевъ*, Консерватизмъ въ правѣ (Словарь Брокгауза).

²⁾ *Менъ*, — цит. съчин. стр. 13. 15. — *Катушинъ*, Исторія права въ Европѣ. М. 1866. Вж. стр. 51.

³⁾ *Иосифъ Первольфъ*, Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи. Т. I. В. 1836. Вж. на 175 страница.

⁴⁾ *Загоскинъ*, Исторія русск. пр. I. 463. „Источниками Законника Стефана Душана, казва проф. З., послужили нормы неписаннаго обычнаго права, и пр.“ Ср. у сжция З. за чехското право и пр. стр. 444, 459 и слѣд.

Истинското законодателство на една установена власт се е появило по-късно; това законодателство, споредъ мѣстата, е било или изражение на господарската лична воля, но всѣкога при взимане прѣдъ видъ народното настроение, народното правосъзнание — въ деспотическитѣ страни; или то е било съвмѣстно творчество на народното участие въ върховното управление на Княза, господаря на страната.

Обичаятъ е билъ дълго врѣме неписанъ; та и когато го записали, пакъ голѣма часть останалъ само поменатъ въ писаната сбирка, но не и изчерпанъ. Пълно доказателство за това имаме въ Lex Salica. Нѣкои редакции отъ Салическия законъ и други документи отъ онова врѣме правятъ посочвания на Lex Salica, а ни въ една редакция отъ тоя законъ нѣма постановленията, които да отговарятъ на посочванията. Отъ това е ясно, че въ редакцията на Lex Salica не е влѣзло всичкото право и че посочванията на Lex Salica иматъ прѣдъ видъ не писаното вече право, а живитѣ народни обичаи, които сж служили за материалъ на издателитѣ на Lex Salica, но които тѣ не сж записали.

Професоръ Сергѣевичъ привежда думитѣ изъ руски договори, дѣто се поменава „законъ“ и „руски законъ“, които посочвания никакъ не се оправдаватъ въ редакциитѣ на „Руская Правда“, или въ другитѣ познати законодателни сбирки. За това той заключава, че „рускиятъ законъ“ въ договоритѣ и въ първоначалната лѣтопись е нищо повече и нищо по-малко отъ живитѣ и дѣйствуещи руски обичаи, отъ които твърдѣ малко сж внесени въ „Руската Правда“ и въ договоритѣ.

Поменахме, че думата „законъ“ въ най-старо врѣме у насъ се е употрѣблявала вмѣсто това, което сега наричаме юридически обичаи. Но това не е било само у насъ.

Думата Lex (законъ) въ срѣдновѣковнитѣ германски паметници не се употрѣблява въ смисълъ, какъвто тя е имала въ Римъ. Срѣдновѣковниятъ латински Lex не ще каже непрѣмѣнно законъ или само писано право, а означава още и живъ народенъ обичай, нийдѣ неписанъ (Pardessus и Zoepfl). Професоръ Сергѣевичъ и други руски историко-правници справедливо твърдятъ, че сжщото е било въ Русия. „Това,

казва той, прѣдположение не заключава въ себе си нищо невѣроятно, защото и у насъ думата законъ сѣщо означава обичай, както у германцитѣ латинската дума *lex*“¹⁾.

II.

Ние можемъ да утвърдимъ по единъ положителенъ начинъ, че въ всички мѣста изъ разни хрисовули на бѣлг. царе дума *законъ* означава обичай.²⁾ Прѣди всичко въ онова врѣме не е могло да има бѣлгарски *издадени закони* по прѣдметитѣ, за които се отнасятъ посочванията. Отъ друга страна, исторически е вѣрно,³⁾ че съ течение на врѣмето обичайното, неписаното право (*jus non scriptum*) е прѣминавало въ грамотитѣ, хрисовулитѣ, макаръ тукъ то да не е имало общъ характеръ и ставало чрѣзъ тия хрисовули истински специаленъ законъ (за нѣкоя черкова, манастиръ, градъ).

Любопитно е, че дума законъ се срѣща у Константина Порфирородни отъ X вѣкъ на двѣ мѣста: *Κατὰ τὰ ζάκωνον αὐτῶν*⁴⁾; *κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκωνον πεποιήσασί σικώσαντες αὐτὸν εἰς σκουτάριον*⁵⁾.

¹⁾ В. Сергѣевичъ, Лекції, 15. Още въ 1842 г. Снигиревъ бѣше забѣлѣжилъ, че Несторъ Печерски нарича закони староврѣмскитѣ обичаи и прѣдания.

²⁾ Въ хрисовула, даденъ отъ Асѣня на Дубровнишкитѣ търговци, „*хѣрѣ* всей Дѣбровништѣй любовнымъ всекрѣтымъ гвстемъ царства ми“, въ който сж отстъпени права и привилегии по цѣло Бѣлгарско, „да си хѣдат и кѣпожтѣ и прѣддаватѣ“, се казва: „Ктоли имѣ спаквсти ѡ тѣмъ либо, или на кансоурѣ, или на фѣрѣскѣхъ: или гдѣ либо прѣзъ законъ: о коб-мерки, то да е вѣстѣ, тѣмъ е противникъ царства ми“. (Pamatky, 2 изд. 2 стр. Срезневский, 9).

Въ договора на бѣлгарския царъ Михаилъ Асѣня съ Дубровничанитѣ се срѣща тази фраза: съвономъ звонивше на съворе ꙗко е по законѣ дубровскомѣ (Моп. стр. 40; Шафарикъ, Pamatky, listini 2). Въ хрисовула, даденъ на Рилския манастиръ отъ Иоана Шишмана, се казва: „Нѣ паче ради обновленна и помѣна и задобшиа сватопочившихъ царей прѣвопрѣстоаньихъ стола бѣлгарскаго. Того ради и царство ми ономоѣ законѣ и прѣданіюу навькъ, и благоизволи царство ми даровати благошбраное и всенестоашее сіе заатопечатаѣнное слово царства ми монастырю царства ми, сватомѣ отцоѣ іѣанноѣ рѣльскомоѣ“. (Pamatky, 2 изд., Listini 105, Срезневский, Замѣтки, 36. С. С. Бобчевъ, Староб. правни памятници, стр. 167).

³⁾ Зигель, Законникъ Стефана Душана, 1872.

⁴⁾ Конст. Порф. De admin imp. 7.

⁵⁾ Пакъ тамъ 38. — Като привежда тѣзъ мѣста учениятъ и вѣщъ славистъ покойниятъ И. И. Срезневский изказва мнѣние, че този законъ

Най-рано въ писмения старобългарски езикъ ние срѣщаме „законъ“ въ прѣвода на Библията и на Номоканона, Кърмчаята. Въ Остром. Ев. отъ Ю. XIX, 7 ние четемъ: **Мы законъ имамъ и по законоу нашему дѣженъ ють озирети.**

Иоанъ Шишманъ казва, че тъй като прѣди него други български „царе святопочинали“ дарували хрисували съ разни права на рилския манастиръ, и той „оному закону и прѣданію навикъ“, като почита тоя обичай и прѣдание, дава своето „златопечатлѣно слово“ и пр. Ясно е тукъ, че думата „законъ“ не може да се отнася за друго освѣнъ за обичай и прѣдание. Думата „прѣданіе“ слѣдъ законъ е поставена за усилване думата законъ като обичай, а никакъ не е и не може да бѣде взета за антитезъ.

Иоанъ Асѣнъ въ хрисула на Дубровникъ казва, че не трѣба да се нарушава „законъ о коумерѣ“ (нѣкакъвъ си законъ за гюмрюкя). Има нѣкои писатели, които поддържатъ, че това е вече законъ въ свѣрѣмения смисълъ на думата, но намъ се струва, че това тълкувание не е вѣрно, по простата причина, че и да е имало нѣкоя наредба, приета между двѣтъ страни, тя не е била норма въ видъ на писанъ законъ въ нашия свѣрѣмененъ смисълъ.

И думата „законни“ въ хрисула на вирпинския манастиръ очевидно е въ смисълъ *обичайни*, т. е. които сѣ приети, които сѣ станали по обичай задължителни. „Законни правини“ ще каже приетитѣ отъ обичай принадлежности, акцесоари къмъ имотитѣ, харизани и запазени за светата вирпинска обитель на Свети Георгия при Скопье.

Ако минемъ отъ тия тълкувания къмъ съпоставяния съ понятието законъ въ народния договоръ, ще намѣримъ, че народътъ ни на думата законъ придава тройко значение: а) обичай, б) вѣра и в) наредба законодателна.

Дори употрѣбението на думата законъ отъ страна на народа въ послѣдния смисълъ менъ се прѣдставлява още не напълно доказано.

означава Lex въ отличие отъ Consuetudo. Вж. Матеріалы, I. стр. 923, дума законъ.

D-r Herm Iricsek, Prove, 420 стр., отива по Срезневски и мисли, че тукъ дума законъ, употрѣбена отъ Багрянородни, не е обичай. *И. И. Срезневскій*, Матеріалы для древняго рускаго словаря, I стр.

Най-често се чува, че „у насъ е такъвъ законътъ“, а именно: „да се наслѣдва“, „да се прави сватбата по единъ или по други начинъ“. „Всѣко село си има и законъ“ ще каже всѣко село има и обичай; „на вехто село новъ законъ не бива“. „Законъ — пѣшъ ли ходи за конь“¹⁾.

Думата „обичай“ въ народния говоръ се срѣща съвсѣмъ рѣдко; тя е замѣстена съ думата *адеть*. „Въ сѣко село и адеть, въ сѣка къща и табихеть. — Вето село, новъ адеть“.

Прави впечатление отсъствието въ народнитѣ умотворения на тази дума. Наистина, заслужва едно по-обширно изучаване, защо въ народния ни говоръ нѣма думата „обичай“, освѣнъ може би твърдѣ рѣдко, когато я има у румънитѣ, а обикновено на обичая народътъ ни казва *адеть*?

Въ рѣчника на Найдень Герова се срѣща пѣсень, за жалость, не посочено отдѣ заета, въ която до очевидность се изтъква, що ще каже законъ у народа:

Да туриме три закона,
Три закона, заповѣди:
Единъ законъ — мома хоро,
Мома хоро да не води;
Други законъ — овчаръ стадо,
Овчаръ стадо да не води;
Трети законъ — що се иска,
Що се иска — да се земе.

У В. В. Качановски (Памятники болгар. нар. творчества 138—139) е приведена една пѣсень (№ 66), записана въ Сливница (Соф.), която се пѣе на сватбарска трапеза и носи насловъ: „Кумътъ и стариятъ сватъ убиватъ младоженика“. Тази пѣсень почва така:

Зажени ми се, младъ Младенъ:
Далеко момá затакми
У Влашка града голема;
Чинило законъ що било,
Та па се назадъ повърна,

¹⁾ Вж. П. Р. Славейковъ, Притчи, въ думата „законъ“.

Та позва триста сватове,
Триста сватове и 12 девера,
Новаго кума и старойтю“ и пр.

Въ друга пѣсенъ, печатана въ сПс. (кн. XII. 1884 г. стр. 104 и слѣд.), подъ насловъ „Паданье на градъ Сталакъ“, *Папазъ-паша*, който наистина билъ бѣлгарски попъ, но се потурчилъ, говори:

„А чуешъ ме, царе Сулимане,
Ти не знаешъ бугарски законе,
А я знаемъ бугарске законе“.

Въ тѣзи мѣста, както е ясно, думата *законъ*, позната на народа, се употрѣбѣва все въ смисълъ на обичай.

Караджичъ ни привежда цѣль редъ доказателства, че и у сѣрбитѣ законъ е синонимъ на обичай. Между друго той привежда тази пѣсенъ:

„Сарајево огњем изгорјело!
Што у тебе зли закон постаде:
Да се лѣубе буле удовице,
Остављају лјепе девојке“.¹⁾

Относително въпроса за народното понятие на законъ, трѣба да се приложи, че и знаменитиятъ Караджичъ въ своя

¹⁾ *Вукъ Стеф. Караџић*. Српски Ріечник истумачен нѣмачкиѣм и латинскиѣм ріечима. Вж. думата — законъ, стр. 185 въ новото държавно трето издание отъ 1898. Интересно за изучване е обстоятелството, че думата „законъ“ е минала въ употрѣбение не само у всички славянски народи, но и у тѣхнитѣ сѣсѣди, съ които сж се досѣгали въ отношенията си. Не само Константинъ Багренородни употрѣбѣва думата законъ още въ X вѣкѣ (*De adm. imperii*, 7, 38), но и до сега у гърцитѣ се срѣща поговорката: *каѣе хорло ка! законъ*. У албанцитѣ думата „законъ“ се употрѣбѣва, както и у нашия говоримъ езикъ. У гърцитѣ — дори въ Пелопонесъ и островитѣ — думата законъ се употрѣбѣва въ смисълъ на обичай и до днесъ (*Херм. Пречекъ*, *Prove*, стр. 422). Сжщото е и съ албанцитѣ.

Ръчник му придава три смисъла: 1) религия, вѣра, 2) причастие и 3) обичай, religio, eucharistia, mos. Това тълкуване на Караджича, както видѣхме, се подкрѣпя и съ приведената отъ него пѣсенъ за „злия закон“ въ Сараево“.

Професоръ Зигель справедливо бѣлѣжи, че ако сега, слѣдъ толкозъ вѣкове на исторически животъ, у простия сърбинъ законъ и обичай се сливатъ въ едно понятие, то още повече е било така въ врѣмето на старото право . . . И наистина продължава той, ние виждаме, че въ сръбскитѣ грамоти думата „законъ“ нѣкога има смисълъ на обичай. И важното е, че не на обичая се казва законъ, а самиятъ законъ като общоизвѣстна, общообезателна наредба се употрѣбява въ смисълъ на обичай.

Че думата законъ е означавала обичай се подкрѣпя съ много данни и доказателства; а че тя е означавала и вѣра, също така е знайно прѣдъ видъ на обстоятелството, че и досега между народа се казва: „той се жени по чужди законъ“. Особно у сърбитѣ това е най-обикновения народенъ говоръ. (*Богшичъ*, Zbornik, p. 200)¹⁾.

У насъ въ смисълъ на *вѣра* думата законъ се употрѣбява доста често и се казва: той нѣма законъ (за циганитѣ); отъ турски законъ (вѣра).

Най-послѣ за понятието наредба — издадена отъ уставена власть — законъ се употрѣбява много рѣдко. Въ тоя случай ние се придържаме о Герова, който обаче привежда неубѣдителната народна (?) пословица „нужда законъ измѣнява“. Ние не вѣрваме, че тази пословица е народно творчество; тя повече изгледва на съчинена или прѣведена; ако ли е наистина такава, тя не изказва напълно понятието за държавна наредба, а повече ни напомнюва понятието на обичай (адетъ)²⁾.

¹⁾ Това е ясно въ отговоритѣ на въпроса: Бива ли женидба междy свадбеницама различног закона или различне народности? стр. 20 Zbornik sad. pravn. obic. u južn. slovena.

²⁾ Тази пословица ние срѣщаме употрѣбена още въ 1858 въ едно писмо отъ нѣколко търговски първенци до Викторѣ Схимонахъ въ Зографъ. Вж. Българска Сбирка, стр. 631.

III.

Сега иде въпросътъ кога и какъ думата „законъ“ отъ народна юридич. обичайна норма става законъ споредъ свърѣ-
менното понятие?

Професоръ Сергѣевичъ приема, че думата законъ се е появила въ славянската правна терминология въ смисълъ не вече на обичай, тъкмо кога станало нужда да се привежда отъ гръцки думата νόμος като държавна, императорска наредба. Да се употрѣбява въ онова врѣме за понятието на νόμος думата обичай, казва той, съвсѣмъ не идѣло, защото гръцкото право внасяло нѣкои нови начала, за които нѣмало у насъ обичай, даже за нѣкои и понятие нѣмало. Думата законъ не съдържала тия неудобства и тя могла да прилегне, да дойде по-съответно на думата νόμος. И ето най-напрѣдъ първиятъ българско-славянски прѣводачъ употрѣбява думата „законъ“ при превежданието на Кърмчаята: „Юстиніана царя законъ“.

Въ това обяснение има извѣстна научна вѣроятностъ. Но то може да бѣде по-силно поддържано, ако се приеме нашето прѣдположение за разликата въ употрѣбението на думитѣ „обичай“ и „законъ“ въ стария славянски езикъ. Законътъ е билъ, споредъ насъ, всеобща, задължителна обичайна норма; обичаятъ — мѣстна, специална, неразширена народна наредба. Ако добрѣ схващаме думитѣ на проф. Загоскина, изказани въ неговата „История на руското право“ (Т. I. стр. 444), нашето мнѣние е съгласно съ неговото относително тълкуването на текста у стария лѣтописецъ Ностора: имаха „законъ отецъ своихъ и преданья“. Проф. Загоскинъ поддържа, че тукъ съ думитѣ „законъ отецъ своихъ“ само се е усилвала думата прѣдания. Тѣзи „законо“ като свети прѣдания на дѣдитѣ сж били по силни отъ „обичайтѣ“, които сж били много пжти партикуларни и задължителни.

Българитѣ приели християнската вѣра, считатъ за необходимо да иматъ и писани християнски закони. За да си набавятъ такива, тѣ рано-рано се озоваватъ въ Римъ и ходатайствуватъ прѣдъ папа Николая да имъ даде „книги на християнски закони.“¹⁾ Историята на папскитѣ закони е кжса.

¹⁾ Гильфердингъ, Письма I. 77 и слѣд.

Тѣ били проводени съ посланици, но отнесени скоро назадъ. И пакъ отъ Византия се заиматъ първитѣ писани наши християнски закони.

Християнството у насъ донесло не само една нова вѣра, то донесло и *новъ законъ*. И забѣлжително е, че тозъ *законъ* билъ вече писанъ.

Ние сме напълно съгласни съ обяснението на това положение отъ Ст. Новаковичъ¹⁾. Както книгата, изкуствено-обществения редъ изобщо — така и законитѣ сж дошли у насъ наедно съ вѣрата като простъ и обикновенъ дѣлъ на реда, за който се е мислило, че припада къмъ самата вѣра и който за това се е внасялъ въ вѣрата и въ нейнитѣ институти. Наедно съ внасянето въ патриархалния животъ новитѣ християнски основи на челядъта, религиозното грижене за брака, дѣцата, завѣщанието и наслѣдството, посрѣдничеството на свещеника при раждането, вѣнчаването, смъртъта, естествено е било да се донесе и новъ погледъ върху живота, нова философия, нови морални начала, които не е имало у старата вѣра. Християнството проповѣждало въ името на Бога, независимо отъ всичко земно, равенство между хората — между благородния и простия, богатия и сиромаша, мъжа и жената, но до като се настанявало християнството като *нова вѣра*, то още повече се настанявало и като *новъ законъ*. Ето защо, както въ сърбския езикъ, така и у насъ, думитѣ *вѣра* и *законъ* сж станали синонимъ, и „законъ“ много пхти ще каже вѣра.

И така, думата законъ се употрѣбила за новитѣ писани наредби и сборки, донесени у насъ и прѣнесени изъ България у всички славяни. Първиятъ съставителъ на първия, най-стария славянски кодексъ, който се е появилъ на български, е нарекълъ своята сборка: „Законъ соудный людѣмъ“. Той е искалъ да каже, че тая наредба е задължителна за всички, както е станала задължителна за всички новата вѣра, която е била сжщо новъ законъ.

Историческата истина, че вѣрата докарала у насъ писания законъ, се утвърдява по единъ явенъ начинъ и отъ

¹⁾ Стојан Новаковиѣ, Законикъ Стефана Душана Београд, 1898 год. стр. VII.

пѣсенъта, записана въ с. Бояна отъ В. В. Качановски (№ 2), съ насловъ: „Намѣрване на честния кръсть“. Тукъ народниятъ поетъ разправя, какъ служилъ служба царь Константинъ и поканилъ на трапезата светитѣ отци. Тѣ дошли. Па помежду си се сприказали:

„Да си има наша чесни керсти
 „Тогай би се вѣра увѣрило,
 „Тогай би се законъ запознало“.

Щомъ зачула това царица Елена, казала на мъжа си царя Костадина.¹⁾ Той се разпорежда, отива у Феруна-града прави опитъ слѣдъ опитъ, измъчва „царя евреяша“, „царица еврейка“, мъчи ги по три дни и три ноци, но тѣ не обажда тъ, дѣ сж „честнитѣ кърсти“. Най-послѣ, като хваща на

¹⁾ Достойно за забѣлѣване е, че народното прѣдание върви по пжтя на историческитѣ, писмени паметници. Първиятъ български, правни или законодателенъ паметникъ е Законъ соудный людемъ — една българска компилация, която е призната за най-раненъ юридически документъ у всички славяни. Този паметникъ носи насловъ въ нѣкои прѣписи и издания: „Законъ соудный людемъ царя Константина Великаго“ или просто „Судебникъ царя Константина“. При все че царь Константинъ Велики нѣма нищо общо съ ЗСЛ., но лѣтописцитѣ и прѣписвачитѣ намѣрили за умѣстно да го припишатъ Константину Великому. Това приписване е имало за цѣль, да се придаде възможно по-голямъ авторитетъ на ЗСЛ. Дори въ първата статья на ЗСЛ. се чете: „Святой Константинъ първий законъ написа, прѣда, тако глаголя: яко всяко село въ немъ же треби бивають или присагы погански, да отдаются въ Божи храмъ“ (ср. моята статья: Единъ паметникъ на старото българско право, сПс. LXII.). „Самотоя паметникъ, въ началото на който стои името на Константина Велики, казва А. Павловъ, (Первон. славянор. н., 25), могълъ да бжде нареченъ уреждане на първитѣ царе; само въ него редомъ съ гражданскитѣ закони имало и нѣкои правила на св. отци, така, че подъ името гръцки номоканонъ, поменаванъ въ черковноуставнитѣ грамоти, могло е да се счита само този единъ паметникъ. И не токо тѣй митрополитъ Иларионъ въ похвалното си слово Св. Владимиру го сравнявалъ съ Константина Велики. „Подобниче Великаго Константина, — викалъ ораторьтъ, равноумне, равнохристоролюбче, равночтителю, служителю его! Онъ съ святыми отци Никейскаго собора законъ челоуѣкомъ полагаше; ти же съ новыми отци нашими, епископы, снимаяся часто совѣщавашеся, како въ челоуѣцѣхъ сижъ новопознавшихъ Господа законъ уставити! (Лѣт. по Ник. списку. ч. I. стр. 105 и 106.

„царица еврейка това мъжко дѣте, та го мъчи три дни и три нощи“, тогазъ майката не утраяла и казала:

„Рано рани, цару Костадине,
 „Рано рани у гора планина,
 „У планина — у сива грамада,
 „Да си найдешъ *три стрѣка босилекъ*;
 „Като найдешъ три стрѣка босилекъ,
 „Тамо найдешъ наша чесни керсти“.

Така постѣпилъ царъ Костадинъ и намѣрилъ „чесни кѣрсти“ подъ една плоча становица и ги понася царъ Костадинъ.

„Занесе ги на негова служба;
 „Та покани триста свети отци.
 „Постави ги у чесна тарпеца,
 „Тогай се вѣра увѣрило,
 „Тогай се законъ запознало,
 „Тогай се царство укрѣпило“. ¹⁾

Отъ тази народна пѣсенъ — а пѣсенъта съдържа винаги нѣщо историческо, билд, станало, — става явно, че народътъ свързва, както е и въ дѣйствителность, появяването на *единъ новъ законъ* у насъ съ появяването на християнството. Това е единъ новъ периодъ на еволюция. Обаче и слѣдъ неговото появяване думата „законъ“ се е употрѣблявала дълго врѣме, а и до днесъ се употрѣблява въ много мѣста и случаи пакъ въ смисълъ на обичай. Не тѣй лесно се разпростява народътъ съ стари понятия, свързани съ извѣстни думи. Това понятие остава да си живѣе дълги години и вѣкове въ срѣдата на народа. И тѣмъ за това избродването на народната терминология има драгоцѣнно значение за всѣки изслѣдователъ на умствената и веществената култура на старината. Тѣмъ за това изучаването на тази терминология е важно и за всѣки историкъ-правникъ.

¹⁾ Вж. Памятники болгарскаго народнаго творчества. Выпускъ I. Собралъ *Владимиръ Каченовскій*. № 1. стр. 598. — Въ „Сборникъ отд. Русск. языка и словесности Императорской академіи наукъ“. Томъ тринадцатій. — Спб. 1882.

Че обичаятъ е прѣдшествувалъ закона, въ днешния смисълъ на думата, че з. е първоначално записаниятъ обичай, не ще никакво съмнѣние. Всички нови изслѣдвачи на древната и изобщо първобитна култура прѣдставиха за това маса най-убѣдителни доказателства. Но тукъ ние искахме да кажемъ нѣколко думи за това, какъ се е почнало употребението на думата законъ въ смисълъ, какъвто ние му придаваме днесъ. Това употребление е извикано отъ нуждата и отъ врѣмето на покрѣстването, когато наистина сж се и появили първитѣ писани у насъ компилирани или прѣвеждани закони, първитѣ правни и законодателни сбирки, — когато е станало необходимо, да се намѣри една дума за по-точното изказване понятието — *lex, νόμος*.

Нашиятъ народъ продължава да употребява думата „законъ“ за обичая дори до сега. Съ това тоя народъ сѣкашъ прѣдупрѣждава българския законодателъ, сѣкашъ иска да му каже: не ми налагай закони, които не сж съгласни съ моитѣ обичаи и потрѣби? Но пита ли законодателтъ народа, кога му създава закони? — То е други въпросъ.